

## Tyskt folkliv från medeltiden till våra dagar

Att definiera "tysk kultur" och "tysk identitet" är en mångfasetterad och problematisk uppgift som är omöjlig utan kännedom om det förgångna. Detta konstateras av Matti Räsänen och Outi Tuomi-Nikula i inledningen till den omfattande framställningen om tyskt folkliv och dess historia.<sup>1</sup> En av deras målsättningar har varit att ge läsaren en inblick i den stora regionala variation av seder och bruk som är rådande inom dagens tyska folkkultur. Vidare vill de fördjupa läsarens kunskaper i denna mellaneuropeiska kultur som haft stort inflytande även på de nordiska kulturerna, samt synliggöra det långa historiska arvet och kontinuiteten i traditionerna. Som första finskspråkiga framställning om tyskt folkliv fyller boken en kunskapslucka och ett stort behov, eftersom liknande verk hittills saknats inom etnologin. Inte ens tyskarna själva har vågat ge sig in på en liknande uppgift. Vissa delar av boken har skrivits av båda författarna tillsammans, vissa delar ansvarar de skilt för. Texterna baserar sig på tyska undersökningar som författarna analyserat för att kunna se förändringar både i kulturen

och i samhället. Boken är indelad i sex kapitel av vilka det första utgör inledningen och det sista en sammanfattning. De övriga fyra presenterar olika teman som omspannar såväl den strukturella utvecklingen som befolkningsutvecklingen i rurala och urbana miljöer från förhistorisk tid till nutid. Samtidigt sätts denna utveckling i samband med seder och bruk i vardag och fest, utan att författarna glömmat minoriteter och dagens kulturmöten. I två bilagor ges dessutom en översikt över huvudlinjerna i ämnets historia i Tyskland samt en kort inblick i landets historia. En förteckning över tyska facktermer med översättningar och förklaringar avslutar boken.

I andra kapitlet beskriver Matti Räsänen först naturgeografiska förhållanden i Tyskland, med fem olika områden, vilket också ger bakgrunden till den regionala variationen. Därefter får läsaren följa förändringar i befolkningsstrukturen, karakteriserad av flera migrationsperioder från medeltiden ända till 1900-talet, inklusive den nationalsocialistiska befolkningspolitiken före andra världskriget. Samhällets strukturella utveckling belyses från det feudala systemet via ståndssamhället ända till det efterkrigstida Tyskland, som inte enbart karakteriseras av ett stort ekonomiskt uppsving utan också av identitetskris och tudelning av landet.

<sup>1</sup> Matti Räsänen – Outi Tuomi-Nikula. *Saksanmaalla. Kansanelämä keskiajalta nykypäivään*. Helsinki: SKS 2000. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 776. 506 s. ill)

I tredje kapitlet behandlar författarna vardagslivet i två olika miljöer: landsbygden och staden. Tysk familjeforskning, familjestrukturer (storfamilj, hushållsfamilj, kärnfamilj), samt kvinnans och barnets ställning i dessa och i samhället, följs av diskussionen kring begreppen *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*, för tyskar viktiga samfund, där all social verksamhet sker. Vidare ramar utgörs av olika bystrukturer och hustyper, som utgående från ålder, belägenhet och form kan kategoriseras olika. Alla dessa beskrivs utförligt. Närmare uppmärksamhet får radbyar (*Strassendorf*) i Altes Land, ett område som ligger under havsnivå söder om floden Elbe. Kännetecknande för dessa byar är de dammvallar som byborna tidigare gemensamt underhöll samt det nordtyska hallhuset (*niederdeutsches Fachhallenhaus* med djur, förråd och människor under samma tak). Författarna har också beaktat den boendeform som är typisk för sydvästtyska vinodlingssområden, och som på sätt och vis utgör ett undantag bland de mellantyska hustyperna (*Fränkisches* eller *mitteldeutsches Gehöft*). Sydtyiska hustyper (*oberdeutsches Einhaus*) däremot får mindre utrymme i texten. Därutöver behandlas livet på herrgårdar och kloster, två konservativa och ursprungligen feodala institutioner, som båda miste sin ekonomiska betydelse (de förra dock långsammare) efter att bönderna befriats från livegenskapen.

I redogörelsen över städernas uppkomst och utveckling konstaterar Matti Räsänen de medeltida städernas tre typiska siluettelement vara murarna med sina vaktorn och portar, kyrkan eller slottet samt taken på borgarnas hus. De enligt stånd och förmögenhet hierarkiserade städerna hade sin ekonomiska funktion som centrum för hantverk och handel. Under den nya tiden revs de flesta murarna och gamla städer utvidgades, senare ofta utgående från trafikens behov. Befolkningen bestod av en mindre herrskapsklass, en växande medelklass och ett omfattande nedre skikt, vars rangordning upprätthölls genom strikta bestämmelser. Författaren beskriver såväl borgarnas och hantverkarnas som industriproletariatets liv i 1800-talets städer och avslutar med 1900-talets arbetarfamilj och dess livsvillkor. Kapitlet får sin avslutning i beskrivningen av kustbefolkningens livsstil utgående från Hansatiden och dess betydelse för städerna samt i en redogörelse för fisket och flodtrafiken.

Kapitel fyra inriktar sig på variationen inom seder och bruk. Matti Räsänen beskriver först mattraditioner, varefter Outi Tuomi-Nikula fortsätter med en omfattande redogörelse för olika folkliga festseder. Enligt Räsänen finns det tre ledande namn inom den moderna tyska matforskningen: Günter Wiegelmann, Ulrich Tolksdorf och Hans-Jürgen Teuteberg, som han själv också refererar till. Läsaren blir insatt i de medeltida städernas innovativa betydelse för matkulturen samt för den förändring i traditionerna som förorsakades av växande trafik och teknisk utveckling i tre olika vågor från 1500-talet till 1850. Vändpunkten utgörs av 30-åriga kvi-

get då västliga innovationer, bl.a. kaffe, te, socker och potatis, samt det franska köket börjar sitt intåg. Under perioden fr.o.m. ca 1770 till 1850 blir dessa innovationer anammade också av den vanliga befolkningen (*gesunkenes Kulturgut*). Året 1850 kännetecknas av tre "revolutioner": inom lantbruket, transportmöjligheterna och livsmedelsteknologin, vilka alla möjliggjorde bättre kvalitet och större utbud av matvaror. Även bönderna och den arbetande befolkningen blev delaktiga i det konsumtionssamhälle som fr.o.m. 1900-talet blivit allmänt rådande. Till sist gör Räsänen läsaren uppmärksam på tysk dryckeskultur, där det sydtyska ölbruket och dess sociala betydelse betonas. Sammanfattningsvis konstaterar författaren att det nutida tyska köket företer stora variationer beroende på klimat, växtlighet och djurarter. Men skillnader kan också bero på religiösa bestämmelser och historisk bakgrund i olika trakter, för att inte glömma utländsk påverkan.

Outi Tuomi-Nikula inleder sin omfattande framställning med en översikt över tysk sedforskning samt en diskussion kring termerna *Sitte* och *Brauch* och deras användning inom folklivsforskningen (jfr sv. *sed* och *bruk*). Den förra konstateras vara besläktad med begreppet *norm* (krav på ett visst beteende), medan den andra kan definieras som ett ofta upprepat beteendemönster. Festsederna på landsbygden grundade sig enligt författaren på de normer som var rådande i bysamhället, m.a.o. hierarkier enligt ägande och förmögenhet och grupperingar enligt ålder och kön inom dessa. *Burschenschaft* bl.a. är en grupp av ogifta unga män, vars viktigaste uppgift än idag är att ordna fester, av vilka skördefesten med mat, dryck och dans fortfarande är en av de mest betydande, speciellt i trakter med stora herrgårdar. Som exempel får läsaren ta del av skördefesten i Nottensdorf i september 1994.

Två fester i städerna går tillbaka på traditioner i gillen och skrän, nämligen skjutfesten (*Schützenfest*) och karnevalen (*Fastnacht, Fasching, Karneval*). Den förra med medeltida anor har sin förankring i skytteföreningar i norra och västra Tyskland med stadens försvar som sin ursprungliga uppgift. Genom denna fest blir även föreningslivets sociala betydelse för tyskarna belyst. Karnevalen har tidigare förekommit som skräfest främst i de katolska trakterna. Den centrala figuren, narren, gömd bakom olika förklädnader och masker kan utföra social kontroll med sanktioner mot normbrytare. Karnevalstraditioner har anpassat sig i tiden och i olika sociala förhållanden genom att ständigt tillägna sig nya element. Mera detaljerat beskrivs karnevalen i Köln. Av senare datum är oktoberfesten (*Oktoberfest*) i München, med ursprung i Ludwig I:s bröllop 1810. Från en lantbruksfest med bl.a. boskapsutställningar har den utvecklats till en folkfest där processioner och ölbryggerier intar huvudrollen. Som sådan är den även identitetsskapande för den

bajerska befolkningen. Av de kyrkliga festerna konstateras julen vara mångfasetterad med stora lokala skillnader i traditionerna. I det protestantiska norra Tyskland t.ex. förekom *Cristkind*, en änglalik ung flicka, som julklappssutdelare på julaftonen, medan *St. Nikolaus* besök inväntades på juldagsmorgonen i det katolska Sydtyskland. Sedan mitten av 1800-talet förekommer också julgubben, *Weihnachtsmann*, som snabbt utbredd sig särskilt till det protestantiska norra Tyskland. *Christkind* har i stället förflyttat sig till landets södra delar.

Av livets olika vändpunkter presenteras barnets första skoldag med "skolstrut" (*Schultüte*) innehållande bl. a. karameller, vilket är helt okänt i Finland, samt konfirmation (katolikernas *Erstekommunion* och *Firmung*). I DDR förekom i motsvarande ålder *Jugendweihe*, ett slags ungdomsinvigning med etiskt innehåll, som överlevt även staternas återförening. Särskild uppmärksamhet får bröllop, tidigare byns gemensamma fest, med olika övergångsriter där författaren refererar till en undersökning av Weber-Kellerman. Närmare beskrivs brölloptraditioner i Altes Land. Av det vuxna livets fritidstraditioner beskrivs kolonitradgardar, bowlingsällskap och krogkultur. En för finländska läsare nyttig redogörelse för det formella tilltalets regler, bl.a. vid födelsedagar, avslutar det fjärde kapitlet.

I det femte kapitlet lyfter Tuomi-Nikula fram landets etniska och språkliga minoriteter, vilka först efter 1980-talet börjat intressera den tyska folklivsforskningen. Utöver sex miljoner invandrare (den största gruppen utgörs av närmare två miljoner turkar) med utländskt pass finns det i landet folkgrupper med tyskt medborgarskap (bl.a. judar, sorber och romer) som redan i tidigare skeden invandrat. Därutöver finns en intressant grupp människor av tysk börd, s.k. *Volkszugehörige*, vars förfäder ett par hundra år tidigare emigrerat och som därför haft rätt att återvända. Bakgrund och orsaker till denna kolonisation och de nutida identitetsproblemen får särskild uppmärksamhet. Beröringspunkter finns med situationen i Finland med ingermanlänare som återflyttare av samma orsak. Även judar, romer och de för finländaren något okända sorberna med slaviskt ursprung, beskrivs närmare. Av de nyare invandrargrupperna behandlas polacker, som utmärkt sig som "billig och villig" arbetskraft på jordbruk och i industrier på Ruhr-området samt turkar, som till följd av sitt stora antal ibland råkat i konflikter med majoritetsbefolkningen. Blandäktenskap som ett naturligt fenomen i och obestriddigt stöd för det mångkulturella samhället behandlas sist i detta kapitel.

Efter sammanfattningen som utgör kapitel sex följer som bilaga 1 en intressant överblick över den tyska folklivsforskningens utveckling genom kameralistik, germanistik och geografi till ett självständigt ämne. Den första självständiga institu-

tionen grundades 1919 vid universitetet i Hamburg med namnet *Institut für deutsche Altertums- und Volkskunde*. Den under 1800-talet starka betoningen på det egna folkets kultur och dess prioritering framom andra kulturer banade väg för att ämnets utnyttjades i den nationalsocialistiska tidens ideologiska propaganda. Det tog lång tid att återhämta sig från denna förvrängning, som bl.a. just minoritetsforskningen fått lida av. På motsvarande sätt hamnade ämnet på 1950- och på 1960-talen i ideologins tjänst i DDR, som krävde en "socialistisk nationalkultur". I slutet av 1960-talet miste ämnet helt sin självständighet och kom att lyda under politisk historieskrivning, för att på 1970-talet bli en pseudovetenskap med politisk fraseologi som kännetecken. Den nutida tyska folklivsforskningen karakteriseras av pluralism och mångsidighet med nya intresseområden omfattande bl.a. den språkliga, etniska och kulturella variationen i landet. Läsaren får också ta del av dagens teoretiska betoningar vid landets olika universitet. Bilaga 2 ger information om viktiga milstolpar i Tysklands historia, från de germanska stammarnas och Karl den Stores tid genom olika "riken" ända till landets delning och återförening.

Det är ingen lätt uppgift att beskriva och analysera ett lands folkkultur i ett så långt tidsperspektiv som författarna har gjort. Faran att bli alltför ytlig existerar ständigt. Det gäller då att välja vad som skall tas med eller inte. Räsänen och Tuomi-Nikula medger att de handlat enligt sitt personliga tycke, men även tillgången på material har styrt deras val. En fråga som inställer sig hos läsaren gäller vilka andra teman än de teoretiska och metodologiska som då kanske valts bort. Utseendemässigt är boken tilltalande med många informativa bilder som fångar läsarens intresse. Den som saknar närmare kunskap om den tyska geografien känner sig dock ofta hjälplös utan en karta, där städer och orter som hänvisas till kunde lokaliseras. Därutöver ter sig det finska språket ibland otydligt med flera tolkningsmöjligheter. Författarna har likväl lyckats bra med att förmedla läsaren en mångsidig bild av det tyska folklivet, dess rika variation och historiska kontinuitet, samtidigt som man många gånger överraskas av sådant som man känner igen från finska eller nordiska sammanhang. Att tyskarna trivs i sällskap och organisationer såväl i vardag som i fest blir också tydligt. Beskrivningarna med exempel och tilläggsinformation över olika teman förtydligar läsarens uppfattning, ibland genom att ge en känsla av att vara åskådare på ort och ställe. De är till utomordentlig hjälp för förståelsen. Genom att bereda de finländska etnologerna en möjlighet att på detta sätt träda in i det tyska folklivet har författarna på ett bra sätt nått sina syften med verket.

Anna-Liisa Kuczynski